

MIROSLAV VAUPOTIĆ

SVIJET RIJEČI MIROSLAVA KRLEŽE

(ZBORNİK MIROSLAV KRLEŽA 1973, ZAGREB,
JAZU, 1975, STR. 696)

I

»Incipit commoedia blithuanica«. I još jednom uzaludno svi mi kritičari, publicisti, lingvisti i književni povjesnici jurišamo svojim ubojitim ili otupljenim perima na čudesnu gromadu riječi, koja se nalazi pred nama već šezdeset godina — na književno djelo Miroslava Krleže. Mi znamo, mi smo svjesni da silinu i ljepotu njegove »pjesničke vizije«, čudesni »višak njegove mašte«, njegovu hamletovsku metodičku »vjeru u sumnju« nećemo dostići ni dosegnuti našim iskrenim ili mitologiziranim »fanfaronadama fortinbrasovske zastave« (Bruno Popović) apologetike, divinizacije niti potrebnog neophodnog kriticisma. Ali ipak jurišamo, trudimo se, jer smo na to osuđeni s kobi našeg poziva, osvajamo neosvojivu tvrđavu, golemu, književnu, južnoslavjansku, balzakovsku obujmom — *comédie humaine* — *KRLEŽIANU*.

Kolebao sam se kako i naslovnom sintagmom polučiti što snažniji dojam tog neumitnog hrvanja kritike s Krležinim djelom — enciklopedijom XX stoljeća naših naroda, ali umjesto izbora niza gromoglasnih, slikovitih mogućnosti odlučio sam se za najjednostavniju, koja ukazuje i na srž ove knjige, na analitičku najezdu pedesetorice ljudi koji svojim riječima nastoje prodrijeti u tajne Krležinog Svijeta riječi, kako je naslov eseja sažeto urednik ovog grandioznog zbornika akademik Marijan Matković.

Ovaj najnoviji *ZBORNİK*, samo je zasada vrhunac »galerije slika« (tekstova), revije kritičara svih generacija, iz svih južnoslavenskih kulturnih središta, pokušaj antologijskog zaustavljanja u »vremenu i prostoru« — *IZBORA* — iz nepregledne magme riječi napisanih u tijeku jedne godine — velikom jubilarcu, bardu naše južnoslavjanske novovjeke povijesti, osamdesetgodišnjaku — Miroslavu Krleži. I prije ovog zbornika

postojahu i nastajahu slični; *Miroslav Krleža, 1917—1963*, JAZU, Zagreb, 1963; *Krležin zbornik*, Naprijed i Institut za književnost Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1964; *Miroslav Krleža*, Beograd, Institut za književnost, 1967; neposredno prije ovog izašla su i dva skromnija obujmima, ali i značenjem: *Krleža u školi*, Sarajevo, 1973, i *Jezična antidogma Miroslava Krleže*, Čakavski sabor, 1974), a da o posebnim brojevima desetak časopisa diljem zemlje u godinama jubilarnim, 1953, 1963, 1968. i 1973, i ne govorimo. Osim toga u novije vrijeme i prije i poslije ovih zbornika izašlo je niz knjiga u cijelosti (Lasić, Vaupotić, Čolak, Engelsfeld, Donat, Matvejević, Kuzmanović) ili dijelom (Frangeš, Ivanišin) posvećenih Miroslavu Krleži, a da prije toga obavezno ne zaboravim spomenuti studiozne bibliografije i literaturu o piscu iz pera Davora Kapetanića.

I ova sumarna rekapitulacija, površna i letimična u okviru zadanog prostora svjedoči da je naša *Krležiana o Krleži* u roku od desetak godina narasla do bibliografije mamutskih razmjera i da je običnom čitatelju nemoguće je i pratiti. Otuda i prva rečenica uvodne riječi akademika Grge Novaka mogla bi biti i zaključna misao u samom zborniku: »Od svojih davnih početaka hrvatska kultura ne poznaje književnu riječ koja je u svom moćnom izrazu utjecala na njen život, na njenu sudbinu, kao što već duga desetljeća naše suvremenosti utječe riječ Miroslava Krleže«.

Međutim, svjestan sam, kao prvi temeljitiji recenzent toga zbornika, da mi skromna dužnost nije samo ponavljati ili prepričavati lijepe, svečane, patetične riječi uvaženih književnika i znanstvenika, četrdesetosmorice pisaca i dva urednika i bibliografska suradnika, sveukupno baš okruglo pedesetorice ljudi. Naprotiv, od kritičara se očekuje barem koja kritičnija prosudba i ocjena, ako nije puki informator ili oprezni plašljivac-karijerist. Smatram se pozvanim nakon dvadeset i pet godina i više ustrajnog i savjesnog praćenja ne samo Krležina cjelokupna djela nego i posebice literature o njemu, za tu odgovornu obavezu rasuditelja i procjenitelja i ove opsežne antologije raznorodnih pristupa i sudova o njegovu djelu, tom istinskom »*hommageu*«, piscu »oličenju marksovskog nonkonformizma« (M. Begić) književne riječi, s dignitetom poštovanja i njegova djela i kritike o djelu, ali također i s vlastitom svakako nonkonformističkom sviješću i savješću. Zato ovo nije samo prigodna, reklamna ili obavijesna recenzija, nego pokušaj analitičke vivisekcije svih priloga u knjizi, njihovih vrednota i slabosti, novina koje su unijeli neki tekstovi u količinski mnogobrojnu dosadašnju literaturu, svojom izvornošću pristupa i pogleda i drugih koji su ostali na konvencionalnim i općim poznatim premisama prošlih izučavanja ili tumačenja Krležinog književnog stvaralaštva.

Molim za ispriku, zbog mjestimice neakademskog, nekurtoznog tona nekih tvrdnji, možda i nemam uvijek pravo, možda su i moja viđenja i shvaćanja neizbježno subjektivna, i diskutabilna.

Ispriava bih izrekao ponešto primjedbi i činjeničnih iskaza općenite naravi: neizbježna hvala redakciji »Foruma« i njezinim urednicima, Marijanu Matkoviću i Ivanu Krolu, za ovaj magistralni podvig. Posebno bih istaknuo svojevrstnu nekonvencionalnu zamisao da sa cjelokupnog

južnoslavenskog prostora izaberu svoj »antologičarski« ili skromnije rečeno *panoramski* zbir najboljeg od boljeg, srednjeg, prosječnog i lošeg što se napisalo u jubilejnoj 1973. godini o Krleži i oko Krležina djela i proslave. A popis koji nam je predočio Gojko M. Tešić, mladi ali savjesni bibliograf (koji se već na nizu bibliografija o Draincu, Nastasijeviću, Crnjanskom, Andriću, B. Miljkoviću razvijao uzoritim putem prethodnika Kapetanića i ostalih naših bibliografa bliske prošlosti), a sada evo i prekalio i učvrstio svoje znanje u sudaru s nepreglednom Krležianom, sadrži čak 735 jedinica za jednu jedincatu godinu 1973. Odbacimo li novinske vijesti i bilješke kojih je tušta i tma, poneke tekstove pretiskane iz ranijeg doba, pa onda česta ponavljanja ili u cijelosti ili skraćeno prepisane, to jest pretiskane iste tekstove u raznim glasilima od »saveznih« do pokrajinskih i na jezicima narodnosti, ova je *Literatura* o Krleži ujedno i sociološki fenomen. Ona pokazuje koja su se imena najviše isticala u »krčmarenju« istih tekstova dočekavši svoju godinu dana ili koja su bolje rečeno kotirala te godine na »burzi« književne reprezentativne politike. Bibliografija često govori svojim »skrivenim podtekstom« smisla više negoli što mi površno mislimo, a ova *KRLEŽIANA 1973* je neobično simptomatična. Dakle, otklonimo li iz vida ove bibliografske hipertrofiranosti, dobijemo čistu brojku od oko 250—300 izvornih prvotisaka o Krleži tekuće 1973, što je također izuzetna brojka.

Od toga je u ovaj zbornik uvršteno četrdeset i osam autora, kako kažu urednici od svakoga samo po jedan prilog »zbog ograničenosti prostora«. Doduše ipak s dva izuzetka (svako pravilo ne može bez iznimaka, ne bi bilo ni pravilo!). Od svoja prijašnja tri kraća priloga Matvejević je stvorio veći jedinstveni kolaž »*Krleža danas*«, a i tekst Radovana Pavića »*Geopolitički i geostrateški aspekti u nekim radovima Miroslava Krleže*«, sastavljen je od dva srodna napisa; drugi je i nazvan »Paralipomena uz nacrt prve studije«. Oprostimo li dakle urednicima i ovu malu nedosljednost, sve je drugo u redu. Kad smo već kod prikaza *Literature* i *Bibliografije*, spomenimo da je autor Gojko Tešić obavio golem posao, ali je još pažljivijim studiranjem incijala u pojedinim listovima mogao dešifrirati sigurno još desetak autora, stalnih suradnika tih novina.

Tešić je priredio *Literaturu* i *Registar imena*, *Predmetni registar* i *Popis periodike* u kojima se literatura nalazila, dok je urednik Ivan Krolo napravio *Indeks spominjanih djela* M. Krleže i *Indeks imena* u naprijed objavljenim tekstovima. To ovakve solidne hrestomatijske edicije moraju neophodno i imati.

Kriterij je bio doista, u izboru autora i priloga, dosta oštar. Četrdeset osam prihvaćenih nasuprot bar dvije stotine izostavljenih, ali još uvijek širokogrudan da u ovih pedesetak tekstova otvori pred čitateljima mozaikalni kaleidoskop imena, napisa i raznovrsnih metoda pristupa Krležinom djelu kao »cjelini i pojedinim dijelovima cjeline«, kako je dijalektički sažeto i duhovito nazvao svoj tekst Mate Lončar: »*Dio cjeline, cjelina dijelova*«.

Brojidbeni zaključci nisu uvijek vjerodostojni. Zato nemojmo vjerovati prosjeku statistikâ uvijek, ali poslušajmo ovaj put izuzetno egzaktni

podatak brojeva. Od četrdeset osmorice suradnika svega ih je dvanaest, dakle četvrtina izvan radnog, univerzitetskog ili institutsko-akademij-skog statusa kao javnih radnika, dakle slobodni književnici, ali i neki od njih su ranije predavali (Gligorić, Grga Novak, Franičević), a sada su akademici, kao i još neki (Matković, Vidmar), a tek nekolicina takozvanih »čistih« književnika, kritičara, kao Šime Vučetić, Bruno Popović, Igor Mandić na primjer, dok je i Draško Redžep bio prije univerzitetski docent. Ovaj podatak govori također vanjskim jezikom statistike o nečem dubljem, sudbonosnijem, o akademiziranju ili poznanstvenjivanju naše književne kritike u zadnjih dva decenija razvoja. I ovo je *uistinu zbornik sveučilišne kritike o Krleži*. Već su Krležini zbornici Instituta za književnost zagrebačkog Filozofskog fakulteta, 1964, i onaj drugi beogradskog Instituta za književnost, 1967, pokazivali taj neizbježni smjer kretanja, modno rečeno, »trend« usmjerenja. A ovaj je zbornik te indicije samo uvjerljivo potvrdio i dokazao.

Književna kritika kao dio znanosti o književnosti u ovom scijentističkom stoljeću također je napustila svoj komotni impresionistički okvir i nastoji u sebi — imanentnoj kritici — spojiti estetske i egzaktne dijelove u dijalektički osmišljenu cjelinu. To znači da se vrši obostrani proces istovremeno, često i u istim osobama i njihovim kritičkim tekstovima, nauka prodire u kritiku, a umjetnost u znanost. Primjeri nisu samo strukovne prirode, jer su mnogi stariji i mlađi fakultetski profesori i suradnici bili i prije poznati i priznati i kao književnici, a i u ovom zborniku ima takvih slučajeva. Nasuprot tomu i u onih koji su prije svega cijenjeni kao znanstveni radnici postoje sklonosti ka esejiziranju ili književno-interpretacijskim postupcima, da se istovremeno ne odriču ni svog znanstvenog pristupa. Mislim da je u cjelini naše književno-kritičke situacije prevladan i nadmašen onaj davni, raniji antagonizam između književne i takozvane »sveučilišne«, akademske kritike, što svjedoče i najbolji prilozi Zbornika — »MIROSLAV KRLEŽA 1973«.

Kad već razmatramo ovu temu, vratimo se malo поблиže konkretnoj sadržajnosti zbornika. Pregledavši detaljno njegove priloge i autore, uvidjet ćemo dvije korisne i bitne odrednice koje ovaj zbornik uspješno predstavljaju. *Prvo*: ni ti profesori nisu svi samo jugoslavisti, komparativisti i književni povjesnici (iako je tih najviše: M. Begić, Čolak, Franješ, Ivanišin, Rotar, Lončar, Šicel, Đurčinov, Paljetak, Stamać, Vuković, Vučković, Vaupotić), već ima dosta čistih lingvista (Anić, Brozović, Finka, Šojat, Moguš, Kuzmanović), literarnih stilista (Pranjić, Vuletić) kao i neofilologa drugih jezičnih struka (Čale, Matvejević, Engelsfeld, Malić) teatrologa (Selenić, Kreft, Raško Jovanović, režiser Drašković) povjesnika umjetnosti i ostalih (arhitekt Mutnjaković, Peić), filozofa (Jeremić, Milošević — estetičar) pa čak i politologa (Pavić). To dokazuje razgranatost i proširenost kutova gledanja na velikog enciklopedista Krležu sa sve više nijansiranih specijalističkih točaka gledišta.

Drugo: na što bih htio napose ukazati, jest relativni uspjeh urednika da sustavnim izborom suradnika i njihovih profiliranih tematskih cjelina koliko-toliko obuhvate neizmjerne Krležin opus u svom parcijalnom

bogatstvu raznih književnih vrsta i genreova u kojima se javljao, a da nikada s takvim postupkom ne iznevjere smisao cjelovite krležijanske vizionarnosti koja je primarno jedinstvena. Slažem se s lucidnim zapažajem Marka Ristića o Krleži: »Kod pisaca od stvarnog značaja, od velikog formata, osobito ako im je delo zamašito i u kvantitativnom smislu, i čitava jedna ujedno posebna knjiga, u relaciji prema celini dela u stvari je samo jedan odlomak, fragment jednog globalnog izražaja sebe i spoljnjeg sveta i njihove interpretacije« (Prisustva, str. 116). Svi veliki pisci pišu samo svoja »celokupna dela«, pa tako po toj goetheovskoj i Krleža.

Naravno, u tome se u potpunosti nije uspjelo, jer je ipak znatni dio Krležinog stvaralaštva ostao izvan dosega kritike, ali to nisu krivi urednici, već tekstopisci, koji nisu u toj jubilejnoj godini analizirali neka i znatna i vrijedna Krležina djela. Ako pogledamo tematiku zbornika, vidjet ćemo da je uz obavezno najviše sintetskih duljih i kraćih tekstova, o cjelovitosti pojave M. Krleže i njegova djela — čak *jedanaest*, najviše napisana posvećeno »Baladama Petrice Kerempuha«, isto puno, čak *osam*, ali to je bilo i razumljivo zbog specifičnog simpozija o Krležinoj kajkavštini u toj godini, dok su ostali prilozi prilično razmjerno podijeljeni na sva ostala područja svestranog Krležinog rada s malo jačim naglaskom na dramatiku i dramaturgiju (*šest radova*) i romane (*četiri*).

Relativno se malo pisalo u 1973. o novelistici, svega *jedan* studiozan tekst, i o lirici izvan kruga »Balada«, svega *dva* napisa. A ostali prilozi zbornika veoma su tematski heterogeni i specijalizirani pristupi, bilo pojedinoj knjizi (Izlet u Rusiju, npr.) ili časopisima (kojima se u novije vrijeme najtemeljitiije bavi autor i u ovom zborniku Mate Lončar). Premalo se pisalo u toj godini i u ovom zborniku također o Krleži polemičaru, nema posebnih radova o »Zastavama«, »Areteju«, novelistici »glembajevskog ciklusa«, o »Simfonijama«, o dramama druge faze stvaralaštva (Vučjak, Golgota, Galicija, U logoru), itd. Ali obuhvatiti cjelovitije polivalentno Krležino djelo uistinu je nemoguće i ovakvim gorostasnim hrestomatijama od skoro sedam stotine stranica.

U nastavku ove općenite topografije i snimka ovog zbornika istakao bih da je za razliku od dosadašnja tri spominjana zbornika, ovaj četvrti, prvi u kome je dolično zastupana i znanost o jeziku i raznovrsni pokušaji objašnjenja od lingvo-stilističkih, statističkih, strukturalnih do ideološko-povijesnih osobina, značenja i vrijednosti Krležina jezičnog umijeća. Pa su se u tome pothvatu uz analizatore »Balada« okušali i stručnjaci lingvisti u globalnim pristupima (Anić, Finka, Brozović) kao i književnici i povjesnici literature koji nisu profesionalni lingvisti (Marijan Matković, S. Vučetić, Z. Malić, Frano Čale).

Usprkos prigodnosti i efemernosti nekih napisa, pisanih za određeni tematski simpozij, ili kao uvodni esej u izbor djela ili još češće kao novinski hommage obljetnici, većina tekstova svojom vrijednošću, estetski i znanstveno uzdigla se nad prolazni trenutak jubileja i ostat će neosporni, osebujni i osobni prilozi *Krležiani* i onda kada se zaborave moguće praktične pobude njihove geneze, a posebno trajnu vrijednost zadr-

žat će oni koji su spontani vrutak doživljaja spojili sa znanstvenim htijenjem otkriti i oblikovati nove vlastite zapažaje i sudove o djelu Miroslava Krležje. Takvi su većinom oni tekstovi pisani specijalističkim, značkim sondama, ali ujedno i gorljivim žarom estetičara i stvaralaca, istinskih ljubitelja i »connoisseura« Krležina djela.

Podjela koju sam izvršio radi lakše sustavne prosudbe bijaše ona po tematsko-rodovskim cjelinama složenog Krležinog opusa, a naravno sličnih i različnih podjela mogli bismo učiniti i na drugim osnovama i temeljima i iz njih donositi određene zaključke. Jedna od takvih podjela bila bi, a djelomično sam je i spomenuo, ona po svrsi priloga.

Tako bismo većinu napisa mogli vratiti u korice onih časopisa gdje su prvotno izašli. Ta dioba dala bi nam korisnu snimku koji su južnoslavenski književni časopisi posvetili cijele brojeve Krleži u 1973, a bilo ih je svega nekoliko: *Republika*, br. 9, *Zadarska revija*, br. 5—6, *Razvitak*, Beograd, br. 10, i *Književna istorija*, Beograd, br. 22. Zatim veći dio priloga u »*Domestima*« br. 3—4 i nekoliko članaka u dva broja »*Kaja*« 1—2 i 8—9 (samo u potonjem broju je većina članaka posuđena iz spomenutog broja »*Dometa*«). Dio broja posvetili su Krležinoj godišnjici i časopisi »*Književna smotra*«, Zagreb, i »*Pozorište*«, Tuzla. Ali za ovaj zbornik iz ta dva časopisa nije uvršten ni jedan prilog, ostali, pa čak i neki znatni časopisi u našoj zemlji kao specijalno časopis za kritiku »*Izraz*«, pa »*Delo*«, »*Književnost*«, »*Savremenik*«, »*Letopis matice srpske*«, »*Mogućnosti*«, »*Život*« i drugi nisu ovoj jubilarnoj godini Krležinoj posvetili više pažnje, jer pojedini izolirani prilozi ne znače puno. Posebno moramo istaći časopis »*Forum*« koji je sustavno cijele godine u svim brojevima objavljivao priloge posvećene Krležinu djelu — sveukupno *jedanaest autora s trinaest* studija i članaka (samo Engelsfeld i Marin Frančević po dva priloga), naravno većinom kvalitetnih, i ta »*summa krležiana*« ušla je u ovaj izbor kao središnja os strukture knjige, a urednici toga časopisa logičnim slijedom postadoše i prirodno organizatori i ovog posla, to jest stvaraoci i ove knjige.

Obično se kritičke zamjerke nekoj antologiji ili panorami imena, po onoj tradicionalnoj navadi: »prvo pogladi, a onda lupi po bradi«, iskazuju pri kraju osvrta; to ćemo pravilo malo promijeniti i te zamjedbe učiniti sada odmah, kad smo ovako eksplicirali gradivo knjige. Zaista, nema, nakon razmatranja bibliografske građe Gojka M. Tešića, neke izuzetno užasne pogreške i zaborava sastavljača, nijedan izuzetno vrijedan tekst nije ispušten. Međutim sigurno ima nekoliko dobrih eseja i studija koji bi napisi zaslužili mjesto na stranicama ove hrestomatije. Ti su napisi možda, dva-tri od njih, bolji od mnogih uvrštenih, ali je unutarnja logika akademijske »mudrosti« prosudila: bolje priznata i cijejnena imena, a na društvenoj i sveučilišnoj ljestvici, negoli otkrivati neka manje poznata, pronalaziti »homo novuse« pod svaku cijenu. Bilo je tu prilikom izbora tekstova u *Zbornik* malo opreza, komocije i akademijske hijerarhijske sigurnosti.

Jedan od boljih tekstova Krležiane 1973. sigurno je usporedba *Miroslav Krležja — Fran Galović*, od mladog kritičara Velimira Viskovića, tada

studenta III stupnja, izašao u renomiranom časopisu »Književna istorija«, kao i dva teksta najplodnijeg i najsvestranijeg hrvatskog kritičara današnjice, Branimira Donata, od kojih se jedan ili onaj iz »Republike« ili »Književne istorije« mogao odabrati neprijeporno, jer nisu ni dugi. Međutim ta oba priloga kao i Viskovićev ostali su neopravdano u »bubnju« nesreće.

I Cvitanov tekst »Blitva — iskon zla« zaslužio je ulaz u zbornik, a možda i još poneki napis od beogradskih kritičara Pavla Zorića ili Radojice Tautovića. Možda je bar iz kavalirštine i zastupstva i jedne žene kritičarke mogao ući i solidan napis »Banket u Blitvi« Ljerke Matutinić, rijetkog kritičara žene u nas. Mislim također da se između tri teksta Saše Vereša, izabrati moglo od dva, naime »Izleta u Galiju« i »Na marginama Krležina dnevnika« iz *Republike* i *Izraza*, bolje od ovog lijepo sročenog, ali kitnjastog dekorativnog feljtona »Zagreb u Krležinom djelu«, napose jer se na temu Zagreb i Krleža u literaturi o Krleži dosta i temeljitije prije pisalo. Zašto nije uvršten sugestivan memoarski tekst Marka Ristića: »Prije četrdeset godina — Danas« iz »Teke«, 3, 1973? Možda zato jer je već emitiran na Radiju Zagreb, 1968, ne znam, šteta što je ispušten. Jedan veoma uspjeti i izvorni pristup Krleži iz 1973, iz pera poljskog slavista, autora knjige o Andriću i Krleži Jana Wierzbickoga iz »Književne smotre« vjerojatno nije uvršten, jer ga je napisao stranac, a to je šteta. Netko bi drugi imao možda koju drugu sugestiju ili primjedbu (ovo su bile moje konkretne nadopune), ali činjenica je da moramo poštovati i ukus, sudove i izbor urednika koji su zaista u većini slučajeva bili uspješni i opravdano svrsishodni. Zanimljivo da osim dvojice iz Beograda, Đorđija Vukovića i Radivoja Mikića koje ne poznajemo a pretpostavljam da su mlađi, te Ante Stamaća i Luke Paljetka iz velike galerije mlađih pisaca diljem Jugoslavije nema odaziva na Krležino djelo (osim spominjanog izostavljenog Viskovića), većina istraživača Krležina djela u zborniku su između 40 i 55 godina starosti, a ima naravno i seniora — nestora kao što su Vidmar, Gligorić i Kreft koji vjerno prate Krležino književno djelo desetljeća već unazad, a stariju generaciju zastupaju i M. Franičević, Š. Vučetić, M. Matković i M. Begić.

II

U drugom većem dijelu ove opsežne studiozne recenzije htio bih se konačno suočiti s izabranim tekstovima koji se nalaze u ovom monumentalnom, više po obujmu nego uvijek po kvaliteti, zborniku. Ne spadam među one, a takvih kod nas ima sve više pisaca, koji se ponašaju nekorrektno prema literaturi o određenom piscu o kome i oni pišu. Znam, nitko nije sveznadar, a rijetko tko enciklopedist, ljudi su prije svega specijalisti u nečemu i o nekome, a ne više renesansni mudraci što znaju sve. Ali postoje i oni koji misle da od njih počinje svijet i koji samouvjereno iznose svoje misaone sklopove u javnost kao otkrića, a zaboravljaju da se ponekad treba osvrnuti i na literaturu i na tekstove koji

su prije nas pisani i objavljeni, napose kad se izriču sudovi i ocjene o tako značajnom piscu kao što je Krleža, o kome je napisana skoro veća bibliografija od cjelokupna njegova djela. (Pitanje je, naravno, koliko je ta gomila napisa u cijelosti vrijedna ili ne.) Druga je vrst onih, sličnih ovim prvotno označenima, koji boluju od srodne boljke (a to ne smije biti pravilo, napose kod znanstvenika, koji stalno moraju biti u pokretu, u praćenju novijih pristupa i metodologija književne povijesti) i koji se komotno zaustave na nekom svom ležernom naslonjaču raskomoćeni u svom dotadašnjem spoznavanju književnosti, i pišu kao da se u svijetu i kod nas ništa ne zbiva. Naravno, nije metodologija i teorija pristupa sama sebi svrha, ali ni seminarski deskriptivna, prepričavalačka manira pisanja vrhunac mudrosti i stila. Ono što se može pokatkad opravdati kod pisaca-beletrista kao interpretatora književnosti, ne može biti uzor književnim povjesnicima i teoretičarima čiji koncepti i ideali moraju biti neprekidno traganje i provjeravanje na svakom novom tekstu i znanstvenom podvigu. Ove općenite tvrdnje približavaju nas konačno konkretnim tekstovima knjige. Znam da je teško izreći mišljenje u sažetim maksimalno intenziviranim sudovima, ali pokušat ću koliko imam umijeća u tom poslu.

Četrdeset i sedam pisaca — četrdeset i sedam individualnosti, a svi pred tajanstvom *svijeta riječi* Miroslava Krleže. Pitanje je sad, kako se oni odnose u cijelosti prema tom djelu? Za bitnu značajku cijelog zbornika, za većinu priloga mogli bismo kao podnaslov prepisati misao makedonskog kritičara Đurčinova i parafrazirati je »*estetičko krležijanstvo — izazov svim vidovima dogmatizma*« i odgovor bi glasio u cijelosti antidogmatski, pronalaze one njegove crte koje su »duboko koherentne« srži djela, naime svi su oni *h o m m a g e* (poklonstvo) krležijanskom stvaralačkom marksizmu, »marksizmu lične krležijanske nijanse« (Jeremić).

Od dvanaestak općenitih sintetskih članaka svega su četiri malo opsežnija, a ostali su kraći i prigodnije naravi, iako u nekima od njih ima lucidnijih zrnaca analize nego li u onim svečanim besjedama o »veličini veličine«.

Samim naslovom »*Za pristup Krležinom djelu*« esej Mithada Begića nameće se svojim premisama na početku knjige, a bio je i uvod na simpoziju »*Krleže u školi*«. Novost u tom uvodniku, uz naglašavanje poznate misli o dramskoj poeziji kao srži Krležina djela, koja se ponavlja više puta u Zborniku, po mom mišljenju jest na isticanju demonske strane dijalektike njegove misli, na borbi protiv svemoćne i sveobuhvatne ljudske gluposti, osmisli viši ovu opću misao koja može ostati bez toga produbljanja i puka fraza. (»Krležina kritika modernog svijeta nije nosilac prvenstveno estetskog... već dijalektičkog, satanskog sudara, te zato nije podatna za školsko tradicionalno shvaćanje«.)

Uvodni esej u izbor Krležinih djela u »Pet stoljeća hrvatske književnosti« Ive Frangeša, tiskan i kao neovisni esej ovdje ima smisla jer je pisan stilski čitko i briljantno, a u cjelini svog relativno kratkog obujma od dvadesetak stranica sadrži esencijalno o cjelini Krležina djela, a i o

svim važnijim Krležinim djelima. Posebno bih istakao misao da je »smisao polemike« ostao osnovna vertikalna ovog borbenog lirizma i, nastavljajući analizu ovog »gorkog pjevanja« koje traži kao Petrica Kerempuh »vanzhajanje« za čovjeka, ponovno i Frangeš naglašava dramatičnost, ali s posebnim atributom »lirska dramatičnost«. Naoko su Begićev satanizam i Frangešov naglasak na lirizam suprotni, ali oni su samo bipolarnе koordinate Krležinog neizmjernog svijeta. Bratko Kreft, najistaknutiji slovenski krležijanac, u svojim već poznatim »*Meditacijama o Krleži*« varira već četrdesetak godina osnovne zasade, ali svaki put iznosi i nove podrobnosti. Zanimljiva je njegova misao da »je 'Hrvatska rapsodija' prvi ekspresionistički scenarij kolektivne drame koja čeka svog Eisensteina«, također da su »Rapsodija« i »Kraljevo« vizionarni prolog u »Zastave«.

Tekstovi srednjeg obujma kao što su onaj Đurčinova ili Velibora Gligorića, iako su bez većih pretenzija, pisani su svježе i poletno, napose Gligorićev, koji je u prošloj deceniji proslave (1963—1968) svojim opširnim tekstovima bio obrazac konvencionalne deskriptivne manire pisanja o Krleži, školsko-udžbenički. Đurčinov je inaugurirao misao o slobodnoj nedogmatskoj misli M. Krleže, a Gligorić iznio sažeto »kritički duh« Krležin. Ivanišinove »*Kontroverze uz Krležin jubilej*« pisane su nekonvencionalno, grčevito i veoma instruktivno pobijaju samim Krležinim djelom njegove neke ranije teorijske stavove. Na primjer, Ivanišin ističe vrijednosti ratne lirike, a nepotrebnost onog komentara »*Moja ratna lirika*« koji danas zvuči kao isprika dogmatičarima, jer u »dekadentnoj rezignaciji« estetske su tekovine njegove lirike, slično i o otkriću »*Legendi*« i Krležinom otklonu njihovu u predavanju u Osijeku 1928. Pranjićev prilog je na granici općeg i pojedinačnog kao i svi Matvejevićevi tekstovi. Jedini je zapravo Pranjić pokušao konkretizirati, uz Lončara, zašto je s Krležinim djelom u školskoj nastavi izbijao »kratki spoj«. A dvije su njegove zaključne misli: »Krleža je enciklopedist i njegova je stilistika sveslojevitа i slobodna za školski didaktički tretman«. Moguće su obа rješenja i točna, ali ja bih nadodao i neukost i nemoć profesora-interpretatora pred Krležinim višedimenzionalnim opusom. Matvejevićev »collage« »*Krleža danas*« sadrži tri teme: »*Pristupi i otpori Krleži*«; razmišljanje o cjelovitosti i autonomnosti opusa, »*Uz Krležin dnevnik*«; metodski ogleđ o značajkama Krležine dnevničke proze s vrlo dobrim objekcijama o »eidetskoj« oštrini snova i njihovoj analizi i s paradoksalnim zaključkom da je Krleža »jedan od najrealnijih nadrealista naše literature«, a treći »*Krležin književni program*« nešto je nekonkretniji, općenitiji od prva dva napisа. Tri kratka novinska zapisa Bože Bulatovića, Igorа Mandićа i akademika Vidmara zaista su topli, rječiti, ali isuviše kratki, prigodni napisi, možda je tek onaj Bože Bulatovića za nijansu originalniji u kontroverzi rat-mir.

Velika skupina radova u ovom zborniku posvećena je *Krležinu jeziku*, а i kod ostalih ima onih koji tu temu zahvaćaju manje-više indirektno. Sveukupno također četvrtina radova u knjizi posvećena je užim lingvističkim pogledima na Krležin jezik, ali kao što i sami pisci općenitih

uvodnih »*Bilježaka o Krležinu jeziku*« Vladimir Anić i Božidar Finka zapisuju učinjeno je zasad veoma malo konkretno, jer Krležino djelo je za naše lingviste »tvrđ orah — voćka čudnovata« (Njegoš) još uvijek, a to najbolje svjedoče i ova dva teorijska članka. Pitanje je da li se lingvistu u odnosu prema Krležinu djelu »nudi jedini imantno lingvistički posao — identificiranja jezične građe i utvrđivanja njezinih stilističkih odnosa«. Čini mi se da je to minimalna osnova, ali da i lingvisti, napose jezikoslovci-stilisti moraju kročiti dalje, i da neki to već čine, usprkos ovih bojazni i opreza dvojice spominjanih jezikoslovaca. Pa i neki prilozi u ovoj knjizi to ponešto i dokazuju. Naš priznati komparativni lingvist, dijalektolog i onomastičar Dalibor Brozović sve nas poziva na »interdisciplinarna« tumačenja »Banketa u Blitvi«, pokazujući svojom analizom ne samo svoje slavobaltsko jezično umijeće, već i uvjerljivo dokazuje da usprkos zanimljivih analiza toga romana, on ne može biti riješen parcijalno, niti kao realni poljski, baltijski ili južnoslavenski svijet, već sve to istovremeno kao imaginarna metafora za evropsku situaciju između dva rata, između totalitarizma i imperijalizma. Čaleov tekst, neosporno najčišći stilistički pristup u ovoj knjizi, »*Funkcija osobnog imena u Pirandellovoj i Krležinoj prozi*«, znanstveni je rad izvan svake sumnje. Možda je šteta što je u analizi ostao samo na jednoj Krležinoj noveli, »*Smrt nadstražara Florijana Kranjčeca*«, pa dalekosežni zaključci o »depersonalizaciji lika« i ulozi osobnog u Krležinim prozama nije još potpuniji. Međutim paralela Pirandello-Krleža i njeni različiti aspekti u završnom dijelu izvrsno su iznijeti. Tekst urednika Marijana Matkovića »*Svijet riječi Miroslava Krleže*« još je jedan minijturni stilski dragulj u brojnim Matkovićevim tumačenjima Krležinog djela — plaidoyer za dignitet Krležinog krausovskog shvaćanja jezičnog izraza kao »britkosti i preciznosti misli«. Tekst Šime Vučetića »*O kajkavskim izvorištima jezika M. Krleže*« poetska je evokacija tajne bića piščeva u interpretiranju njegove jezične »škole« kod bake Terezije Goričančeve, a Vučetić je pri kraju teksta unio zanimljive misli o »melosu naše riječi« (Nehajev), o melodioznosti i onomatopeičnosti Krležinog jezika, ne samo beletrističkog, već i esejističkog, ipak u odnosu na ranije Vučetićeve radove, ovaj jest stagnacijski prosjek.

»*Balade Petrice Kerempuha*« kao tema čak su u krugu zanimanja osmorice autora knjige posebice. Uopće literatura o »Baladama« je toliko opsežna, ali dosada nedovoljno kvalitetna i analitička. Većina tekstova svodila se na idejno i tematološko prepričavanje stihova. (Sjetimo se ranijih napisa M. Franičevića, V. Đurića, knjige T. Čolaka i drugih.) I ovi novi tekstovi, osim jednog izuzetno vrijednog iz pera Zdravka Malića, kreću se utabanim stazama.

»*Synthesis Krležiana*« Zvane Črnje nije zapravo samo tekst o »*Baladama*« već je u prvom dijelu i sintetskog značenja, o »živom pijesku antidogme«, a kasnije o »Baladama« kao »temeljnem segmentu Krležina opusa«. Inače bi se s nizom Črnjinih teza i misli moglo i polemizirati. S njegovim, na primjer, tvrdnjama o tomu da je s »pojavom *Pana i Hrvatskog boga Marsa* gotovo cjelokupna prostornost Krležine imaginacije

bila »estetski fiksirana«, što je netočno sužavanje Krležinog svijeta, a također s njegovim pretjeranim naglašavanjem »empirije našeg težačkog etosa« čakavštine i kajkavštine pod knutom i mukama, kao da nije i hrvatsko-srpski »štokavski etos« bio težački i nije li on i daleko više krvario »pod knutom« u borbi za održanje s Turcima niz stoljeća? Ne smije se zbog »unifikatorskog standarda« štokavštine u prošlosti sada nju kao siroticu izbaciti iz igre (»Malta jok«, Pijade), kao da nema štokavštine (a hipertrofija kajkavskih i čakavskih priredbi, simpozija i festivala u hrvatskoj kulturi posljednjih godina kao da to potvrđuje).

Konkretnija su izučavanja jezika »Balada« u radovima Milana Mogušića »Što pokazuju Krležine dublete u „Baladama“?« i Antuna Šojata »Odnos Krležine kajkavštine u Baladama prema starom kajkavskom književnom jeziku«. Mogušićev zaključak je poznat otprije, naime da su Balade restauracija stare kajkavske književne riječi, on ga je samo primjerima uvjerljivo pokazao. Šojat zaključuje da je jezik »Balada« vlastiti Krležin jezik, koji je istodobno i »svevremenski kajkavski« i nije kopija tradicionalnih rješenja. Zanimljiva opreka i neosporno za daljnju diskusiju i ekspertizu. Mladen Škiljan je iznio svoju viziju »Scenske avanture Balada«, a Miroslav Sichel u prekratkome ogledu »Intimni Krležić u Baladama Petrice Kerempuha« bio je na tragu zanimljivog pogleda kako se Krležin doživljaj umjetnosti ogleda u viziji »Balada« ne kao ideološka patetična riječ zvijezdama nego nama samima — »Kip domovine« kao mučnina i tjeskoba. Žao nam je što tu temu nije opširnije razradio. Marin Franičević je objavio članak »Značenje Krležinih balada za dijalektalnu poeziju«, temeljit i savjestan kao svi njegovi književno-povijesni članci. I on smatra da je Krležin jezik u »Baladama« njegov jezik kojim nitko ne govori »niti je govorio ni pisao«. Napis Mladena Kuzmanovića »U devetom krugu« tematski je sužen na temu seljačke bune u »Baladama« i to je korisna tematološko-povijesna ekspertiza mladog stručnjaka. Najdublje je ušao u svijet »Balada« Zdravko Malić, koji je i dosada napisao niz uspješnih i izvornih interpretacija Krležinih djela, posebice »Banketa u Blitvi« i »Balada«. Njegov esej ili studija (teško je reći što je ta izvrsna interpretacija) »Smisao pobune u Baladama Petrice Kerempuha« podijeljena je u dva osnovna dijela, traženja smisla pobune u sferi značenja (svijetu) i u sferi znaka (jeziku). Ovim tekstom prevladane su ograde između lingvisti i književnika, a izvrsnih izvornih misli ima toliko da ih je nemoguće ukratko iznijeti. Evo samo nekoliko: »Balade« nisu pjesme bunta nego pjesme očaja. Katarza je u »Baladama« dvostruka: 1. groteskna translokacija i 2. biološka, somatska jednakost svih živih bića«. Potom: Balade su »napisane jezikom sjećanja«, one nisu riječ na početku, nego su »riječ na kraju« — nadgrobni spomenik, a ne oživljavanje jezične tradicije. Veoma smione i heretične su i druge Malićeve analize »Balada«. Samo se s jednom Malićevom tvrdnjom nikako ne bih složio, o jeziku »upamćenom, oponašateljskom i ponovljenom«. Donekle to jest, ali transformiranom kroz izuzetni Krležin estetični talent, pa je taj jezik izvoran i Krležin, a ne samo »iz druge ruke«. Međutim, cijeli tekst zaslužuje polemičku analizu

i pohvale i oporbe, a to je i najveća odlika odličnih eseja. Konvencionalno, komotno napisani tekst Branka Vuletića »Kajkavski elementi u Krležinim štokavskim tekstovima« sastavljen uglavnom od primjera i Krležinih citata ne donosi mnogo novosti i sam Vuletić napisao je prije boljih analiza Krležinog jezika od ovog.

O Krležinoj lirici objavljena su u ovom zborniku svega dva napisa. Veći iz pera Tode Čolaka »*Ratna lirika Miroslava Krleže*« slabiji je od jezgrovitog sažetka Ante Stamaća »*O lirici M. Krleže*«. To je očito primjer deskriptivnog razvlačenja i prepričavanja sadržaja nasuprot konciznom izlaganju analitički usmjerenog egzegete. Čolakov tekst koji je sam autor nazvao »nabačene konstatacije« ustvari i jest pun općih konstatacija, poznatih o Krleži, ali i nepreciznih. Npr.: »Krležu u danima pune mladosti ne privlače erotske teme« (!?). Prolistati treba samo »*Simfonije*« i svu liriku do 1922 (»*Patetična pjesma gospođi Evi*«) i uvidjeti slabost te tvrdnje. Ili ove: »Krleža je jedini jugoslovenski pesnik koji je iskazao brodolom« (misli se i svjetskog rata, M. V.). Odgovor naš: A Crnjanski, a Dušan Vasiljev, slovenski pjesnici (Podbevšek, itd.)? Stamaćev tekst prilog je »detektiziranju toposa« urbanizirane Krležine lirike i njezina lociranja na četiri osnovna mjesta: sobu, krčmu, sajmište i ratište.

Krležina novelistika zastupana je samo jednom, ali zato izvanrednim studioznom tekstom, kojemu je jedina bitna zamjerka što nije i proanalizirao Krležinu novelistiku takozvanog »glembajevskog ciklusa«, u kome se između jedanaest fragmenata nalaze dvije među ponajboljim umjetničkim antologijskim novelama M. Krleže: »*Ljubav pl. Marcela Fabera-Fabirczyja za Lauru Waroniggovu*« i »*Sprovod u Teresienburgu*«, osim »*Cvrčka pod vodopadom*« i poneke iz »*Hrvatskog boga Marsa*«. Uz Malićev i još nekoliko izvrsnih drugih to je među analitički dosljednim i metodološki uzoritim tekstovima. Još jedan veliki podvig relativno mlađeg sarajevskog sveučilišnog profesora dr Radovana Vučkovića. Naslov mu glasi »*Evolucija i transformacije Krležine novelistike*«. Nakon dosadašnje literature o Krležinim novelama Vučković je krenuo dalje od tematološko-idejne podjele, ka strukturalno-simboličkim i vizionarnim značenjima tih novela. Posebno je dobro iznio crte ekspresionističke vizije i stilskih postupaka u ranim novelama iz »*Plamena*«, a njegova analiza »*Hrvatskog boga Marsa*« novost je u dosadašnjoj literaturi o Krleži također. Nemamo prostora očividnim primjerima ocrtati tu tananu mikroanalizu naročito »*Domobrana Jambreka*«. Uspoređujući Krležine proze s djelima njemačkih ekspresionista, on je ukazao na Krležinu izražajnu i estetsku nadmoć kao umjetnika, jer u Krležinim djelima se svojstveno prelamanje ekspresionističkih simbola modificira u analitički psihološki amalgam stila »nove stvarnosti«, neprekidno i trajno, ali ne kao manir pravca, već kao eruptivni podvig stvaraoaca. Zanimljivo je i otkriće srodnosti motivike »*Vražjeg otoka*« sa »*Gospodom Glembajevima*« i donekle »*Povratkom Filipa Latinovicza*«. Završimo sažeto: Vučković je analizama dokazao ono što su dosada drugi tvrdili samo retoričkim frazama i prepričavanjem ideja i fabula pojedinih djela.

O romanima ima nekoliko priloga. Među najvećima je odlomak iz knjige Mladena Engelsfelda »*Interpretacije Povratka Filipa Latinovicza*«, njen završni dio, trećina, sudim od oka. Ocjenu ovog odlomka teško je dati. To je neosporno sustavna, na trenutke i zamorna citatima interpretacija, ali zaista odlomak iz cjelovite interpretacije, veoma inteligentno vođena od početka do kraja, ali čini mi se s premalo vlastitog osobnog udjela i rizika piščeve angažiranosti, krvotoka njegovih gledanja nema. Akademski racionalizam isuviše prevladava. Ipak dobili smo tom knjigom u cijelosti prvu minucioznu cjelovitu interpretaciju tog odličnog romana nakon parcijalnih prije (Frangješ, Cvitan, itd.). Dobar je i instruktivan prilog »*Strukturalne osobnosti romana Na rubu pameti*« Radivoja Mikića. Mikić analizira strukturu narativnog plana romana, funkciju jezika, junaka — naratora i ulogu piščevu u tome kao skrivenog junaka. Jedna korisna parcijalna analitička operacija, nažalost samo to. Veoma pretenciozan je i naslov i tema kraćeg napisa Đorđije Vukovića »*Svest i svet u Krležinim romanima*«. Ukratko autor »mnogo hteo mnogo započeo«, ali ostalo je sve na domišljatostima ili manje uspelim intelektualnim spekulacijama. Esej Brune Popovića »*Pjesnik u Blitvi*« zapravo nije samo interpretacija romana »Banket u Blitvi« nego sintetska vizija Krležina djela kroz simbol Blitve, Krležijanske fiktivne zemlje čovjekova otuđenja. U nizu Popovićevih »filozofstvujućih« eseja, ovaj je dosta čitak i manje razliven u alkemiji riječi nego neki prethodni, u bujici rječitosti koja ga često ponese i zanese. On je kao filozofska prolegomena u Krležino djelo čak i instruktivno koristan. A misao o »besprekidnom kontrapunktu života« u Krležinu djelu kao između dva »ravnopravna ljudska međukorektiva, između hemisfera političke akcije i poetske transcendentne ironične samospoznaje« jest odličan uvid u najdublje shvaćanje Krležino ne samo proturječja u književnosti već i u životu. A i druga izvorna misao je bitna: »Vrijeme kao pitanje uobrazilje jest predstava marionetske predstave historije« — eto glavne ideje i Blitve i Krležina djela u cijelosti. »*Osnovne filozofske teze u književnom djelu M. Krleže*« Dragana Jeremića neosporno su među boljim tekstovima ove knjige. Jeremić ne tako vizionarno kao Popović pjesnički, već racionalistički probranom selekcijom Krležinih misli ukazuje da Krleža kao samostalan filozof nije izuzetan, ali filozofske misli »ukomponovane u celinu umetničkih dela« njegovih imaju veću »snagu ubedljivosti« nego u izrazu stručnog filozofa posebno. Izvrsno je uočen popis filozofa koji se nalaze inkorporirani u Krležinim filozofskim pogledima (Feuerbach, Stirner, Nietzsche, Schopenhauer, Bakunin, Darwin). Uglavnom neophodan prilog, podloga za dalja izučavanja.

Nalazimo se u drugoj polovici ove panorame tako opsežne i neizmjerne, nažalost moram sužavati prostor ove enormno velike recenzije. Krleža je po jednodušnoj, ili većinskoj ocjeni kritike i publike, dramski pisac par excellence, zato začuđuje u ovom zborniku relativno manji broj studioznih ekspertiza Krležine dramske umjetnosti. Svega šest, od toga dvije izrazito estetično-književne, tri dramaturško-teaterske i jedna književno-povijesna, »*Gospoda Glembajevi i postupak naddeterminacije*« Ni-

kole Miloševića može biti nijansirana samostalna analiza triju komponenti »glembajevštine« (biološke, psihološke i sociološke) koje po njemu čine tu »naddeterminaciju« u spomenutoj drami, iako je to odlomak veće cjeline iz knjige »Andrić-Krleža kao antipodi«, koja je pobudila veliku pažnju. Analizâ drame »Gospoda Glembajevi« bilo je dosada sijaset, isuviše, ali svejedno Miloševićeva je veoma suptilna u svojoj logistici, ipak i estetski profinjena. Ali ona nije samo literarna već »prevashodno« dramaturško-kompozicijska. Međutim nije točna samouvjerenost autorova da on prvi vrši takvu analizu. Nisu baš svi koji su prije pisali o Glembajevima bili samo površni sociološki i ideologizantni interpreti. Milošević se ponaša kao da otkriva »Ameriku« u Glembajevima, kuca na već otvorena vrata. Među boljim priložima ove ogromne knjižurine jest i studija Luke Paljetka »Krležin put u Damask i natrag«. Na temu rane dramaturgije Krležine u novije vrijeme napisane su i veće studije (Darko Suvin) i knjige (Donat) pa svejedno ovaj tekst nije suvišan. Naprotiv, on produbljuje naše spoznaje o ekspresionističkom stilu Krleže, pošavši uvodno od jednog beletrističkog fragmenta iz »Tri kavalira gospođice Melanije« zaboravljenog romana. On otkriva i tehničke i vizionarne osobine Krležine rane umjetničke fizionomije i fino distingvira njegove veze i razlike s Ibsenom i Strindbergom. Odlična je opaska da se Krleža u svojoj esejistici nikada nije izrazio protiv naturalizma. Tekst »Kako umaći tradiciji« Raška Jovanovića sažetak je povijesti prikazivanja »Gospode Glembajevih« u Beogradskim pozorištima i zašto zbog pokušaja bijega od tradicije nije uspio najnoviji režijski podhvat Milenka Maričića. »Deset odlomaka o Krležinom teatru« iz rediteljske »beležnice« Bore Draškovića, iako pisan za novine, tekst je temeljitije stature. Ima u njemu duhovitih objekcija, intuitivnih detalja, koje često ni profesionalni kritičari nisu zapazili. Također je tekst po svom stilu »beogradski« šarmantan kao i onaj Slobodana Selenića »Krug oko Lokruma«, bilješke o izvedbi K. Kolumba, kome izvjesna kozerska privatnost reportaže smeta, iako ima proumljenih opservacija o teatru. Naoko neprivlačan naslov i očekivanje jedne zamorne informativne statističke ili kurtoazne gnjavaže — moglo bi zavarati čitatelja, međutim taj članak ulazi u sam vrh najboljih, najstudioznije napisanih, a dubok je svojim »skrivenim značenjima«! — kako bi rekao pjesnik Slaviček. To je studija Janeza Rotara »Krležini Glembajevi u prijeratnoj slovenskoj kritici«. U čemu je dakle tajna tog dobrog teksta? Svakako znatnu vrijednost mu pruža sam studiozni autor koji je slovenski pedantno prošao gradivo izuzetno pažljivo, a iz strukturnih veza cijelog teksta vidi se da odlično poznaje i Krležino djelo. Međutim to su samo preduvjeti, nova je vrijednost u otkriću za jugoslavensku javnost brojnosti, temeljitosti, i inventivnosti i lucidnosti slovenske kazališne kritike u susretu s Krležinom trilogijom o Glembajevima i uopće s Krležinim djelom. Rotar je brižljivom ekspertizom, konfrontacijama osoba, ideja i pogleda pokazao svu slojevitost zbivanja u slovenskom kulturnom svijetu između 1928 i 1935 u odnosu na Krležino djelo. Poznavajući dobro svu literaturu o Krleži sa hrvatsko-srpskog jezičnog područja tog vremena ostajemo zadivljeni s

koliko estetske mudrosti i dramaturškog znanja o teatru pišu većina tih kritičara, a to su uglavnom vrhunski pisci, i kritičari: France Koblar, Anton Ocvirk, France Vodnik, Juš Kozak, Filip Kalan, Vladimir Bartol i drugi nasuprot često pamfletske, ideološki ograničenoj ili »tračlerskoj« ili vulgarno sociologizirajućoj kritici u nas tog doba i kod Krležinih protivnika i prijatelja, obožavatelja u Srba i Hrvata u svim našim današnjim republikama i književnim središtima tih istih godina. Donio bih samo jednu objeKCiju Filipa Kalana iz 1933, koja je i danas kao književni stav o Glembajevima isto tako izvorna i aktualna, (sjetimo se samo kritike samog Krleže u »Razgovorima« s Matvejevićem, gdje s indignacijom odbacuje interpretacije »*Glembajevih*« u našim školama, a i kritici također), koja kao da anticipira tu Krležinu tvrdnju: »Duboka unutrašnja problematika, ovaj prividni razdor između stvaralačkih nagona i kritičkog intelekta bit je Krležine umjetničke nature. Melankolija autorova temperamenta; socijalna agresivnost njegova mozga organski se i nerazdvojno spajaju u jedinstveni osnovni doživljaj« (str. 473). Uloga pisca Rotara u prikupljanju i prezentaciji te kvalitetne kritičke misli (npr. još 1932. Silvester Škerl piše o »groteski kot osnovi Krleževoga osnovnoga dela«, dok su te misli tek danas prisutne u našim razmatranjima o Krleži), izuzetno je značajna i čestitati mu treba posebno na tom radu.

Dva ogromna teksta posvećena su Krleži »politologu i strategu« i »kunsthistoričaru«, a autori su im Radovan Pavić »*Geopolitički i geostrateški aspekti u nekim radovima Miroslava Krleže*« i arh. Andrija Mutnjaković »*Endemična arhitektonska misao Miroslava Krleže*«. Tekstovi su izuzetni novum, pokazuju svu širinu enciklopedičnosti i globalnu viziju povijesti kod Krleže. Ali oni su preopširni, ima dosta ponavljanja kod Pavića, a premalo osobnih intervencija kod Mutnjakovića, vidi se da su ih pisali stručnjaci, a ne književnici, koji imaju više iskustva u strukturiranju svojih tekstova. Na kraju ostalo je za spomen još nekoliko napisa. Prvo tri impresionistička croquisa i pastiša o Krleži iz pera trojice profinjjenih stilista: Matka Peića »*S Krležom u Rusiju*«, Draška Redžepa »*Pet tema Miroslava Krleže*« i Saše Vereša »*Zagreb u Krležinu djelu*«. Peićev napis je najkonzistentniji i s izvornim racionaliziranim zapažajima o poetskoj modernoj, fauvističkoj tehnici pisanja putopisa »*Izleta u Rusiju*«, dok su Redžepov i Verešov tekst apartna i čipkasta asocijativna proza parafraze i varijacija iz bogate krležijanske riznice doživljaja. Oveći tekst Mate Lončara »*Dio cjeline, cjelina dijelova*«, jednog iz nove generacije fanatičnih i odanih tumača Krležina opusa u nas danas, rijetkih među mlađim znanstvenicima i književnicima, dolično završava ovaj panoramski pregled. On se sastoji iz dva nejednaka dijela: prvi — »*Nesporazumi oko Krleže*« — gdje primjereno i bez patetike govori mirnije nego ostali zašto Krleža nije dolično predstavljen i tumačen u srednjim školama, drugi u kojem varira uvijek na novi način omiljelu temu i autoru ovog prikaza, naime problematiku *Krležinih časopisa*. Njegov zaključak da su Krležini časopisi svojevrsna Krležina književna djela i nerazdvojni dio sume onih knjiga koje je Krleža objavio pod svojim

imenom, neosporno je opravdana. (»Časopisi su često življi i značajniji dio cjeline nastao kao polifona cjelina egzistentnih dijelova«.) Iz analitike Krležinih časopisa proizlaze i ključne sintagme triju stupnjeva Krležinog književnog i svjetonazornog usmjerenja, pa i te značajke »Plamena kao obzora novog svijeta, Književne republike i Danas, kao zrelo prihvaćanje ideje marksizma i Pečata kao temeljne vjernosti, ali i skepse i kritike umjetnika nasuprot deformacija«, također se moraju utjeloviti u Krležino djelo. I konačno, autor ove ogromne recenzije (logično: ogroman zbornik — velik prikaz) napisao je tematološku studiju o leitmotivu vizije Dunava u Krležinu djelu »*Furioso danubiano*«.

Krležino djelo, njegov *svijet riječi*, ako ga pojednostavljeno sintetiziramo najčvršći je postament antidogmatske misli i izraza u južnoslavenskim književnostima nekad i danas. I ako jest »usud čovjeka — politika« (Krleža) — kao umjetnik riječi Krleža je tu »političku akciju« uvijek »obrađivao literarno«. I tu je sva veličina i značaj njegove trajne nonkonformističke oporbe, kojoj su četrdeset i osam autora izrekli svoj, svaki prema svojim sposobnostima i sklonostima — *anno domini* 1973 — svoj osobni *homage*.

Zusammenfassung

MIROSLAV KRLEŽAS WELT DER WORTE

Die vorliegende Studie über »Miroslav Krležas Welt der Worte« stellt keine Routine-Rezension einer weiteren umfangreichen Anthologie über Krleža dar (vgl. *Miroslav Krleža 1973*, JAZU, 1975); dieser Aufsatz ist vielmehr ein Vorentwurf für einen Versuch, die Literatur über Krleža an sich analytisch zu beurteilen und auszuwerten. Mit diesem Text will der Autor einige wesentliche Charakteristika der Krleža-Forschung der Gegenwart aufzeigen.

Der Autor versucht die Beiträge dieser »Auswahl« von Sekundärliteratur über Krleža (ein Spektrum von Texten, die zum 80. Geburtstag des Dichters geschrieben wurden) einer analytischen Bewertung und Neueinschätzung zu unterziehen.

Zum wesentlichen Merkmal dieser Anthologie gehört die Tatsache, daß die Mehrheit der Beiträge Arbeiten sind, die aus der Feder von Wissenschaftlern und Universitätsprofessoren und nicht von sog. »reinen« Literaten stammen; ein Umstand, der bestimmte Entwicklungstendenzen unserer Literaturkritik der Gegenwart anzeigt, in der übrigens die akademische und wissenschaftliche Kritik dominiert.

Im ersten Teil der vorliegenden Studie werden die allgemeinen methodologischen Probleme der »Krležiana« erörtert: Besonderheiten, Schwächen und Vorzüge der Auswahl; im zweiten Teil werden die einzelnen Beiträge der 48 Autoren nach bestimmten typologischen, thematischen und ästhetischen Kriterien des Zugangs zum Werk Miroslav Krležas beurteilt und bewertet.